

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.

У статті розглядається суть поняття соціалізації, аналізується стан розробки проблеми соціалізації особистості у вітчизняній та зарубіжній науці, визначено наукові досягнення вчених.

Ключові слова: *соціальний розвиток, соціалізація, особистість, дошкільнята, наукове дослідження, адаптація.*

Анотація: *В статье рассматривается суть понятия социализации, анализируется состояние разработки проблемы социализации личности в отечественной и зарубежной науке, определено научные достижения ученых.*

Ключевые слова: *социальное развитие, социализация, личность, дошкольники, научное исследование, адаптация.*

Summary. Oksana Avramenko. Socialization of personality in the context and foreign scientific and pedagogical research.

In article the essence of the concept of socialization, examines the state of development of the problem of socialization of the individual in the domestic and foreign science, defined the scientific achievements of scientists. analysis interpretations of the essence of socialization that exist in the concepts and theories of socialization (sociological, cultural, social, psychological, pedagogical concept) suggests that socialization is essential attributes: the process of influence social environment on the individual, the transmission of cultural experiences, adaptation to social conditions targeted forming collectivist qualities. Socialization provides entry rights in social and community groups, comfortable coexistence in them, the socialization of its activities, lifestyles and opinions, to form individual members of certain communities and social groups, social strata.

Keywords: *the social development, socialization, interaction, personality, preschool children, scientific research, adaptation.*

Постановка проблеми. Докорінне реформування системи освіти в умовах перебудови державності, культурного і духовного відродження України потребує вдосконалення процесу соціального становлення дітей дошкільного віку. Адже саме в цей період у характері особистості закладаються стрижневі духовні цінності й основи моральних норм. Розвиток дитини у взаємодії та під впливом соціального середовища визначають як процес і результат її соціалізації. Соціалізація відбувається як під впливом стихійної взаємодії дітей з соціальним довкіллям, так і при відносно керованому процесі впливу на них соціальних інституцій та агентів соціалізації.

Соціалізація забезпечує входження людини у соціальні спільноти і колективи, комфортне співіснування в них, усупільнення її діяльності, способу життя і думок, що забезпечує формування особистості як представника певних соціальних спільнот і груп, соціальних прошарків. Дослідники проблеми соціалізації дитини, говорячи про виховання особистості, мають на увазі, насамперед, формування готовності до реалізації індивідом сукупності соціальних ролей. При цьому сам процес освоєння цих ролей припускає участь кожного вихованця в діяльності і навчанні. Соціальна роль розкриває механізм засвоєння дитиною соціального досвіду.

Аналіз останніх досліджень та публікацій Характеристика процесу соціалізації як системи, розробка основ її теорії, дослідження соціально-педагогічної природи системи соціалізації знайшли відображення в працях вітчизняних учених І. Звереві, Л. Коваль, О. Караман, М. Лукашевича, В. Слюсаревського, Ю. Сичова, В. Ільїна, Т. Білонова, Л. Міщик, Н. Щуркової та інших.

Розроблено вітчизняні та зарубіжні концепції соціалізації особистості (І. Зверева, А. Капська, А. Мудрик, І. Печенко, С. Харченко); розкрито соціально-педагогічні аспекти проблеми (О. Бодальов, В. Караковський, С. Литвиненко, А. Мудрик, Л. Новикова, Я. Щепанський, І. Кон); визначено соціальну компетентність особистості на ранніх етапах соціалізації (Ю. Богинська, О. Караман, О. Кононко, С. Курінна, І. Печенко, Р. Пріма).

Метою статті є аналіз процесу соціалізації особистості, його сутності, концептуальних підходів в сучасних науково-педагогічних дослідженнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Автором терміна «соціалізація» є американський соціолог Франклін Р. Гіддінгс, який у 1887 році в книзі «Теорія соціалізації» використав його в значенні, близькому до сучасного, – «розвиток соціальної природи або характеру індивіда» та «підготовка людського матеріалу до соціального життя» [21, 22]. Проте звернення до проблематики соціалізації почалося раніше поширення відповідного терміна. Цей процес завжди був у центрі уваги філософів, педагогів та письменників, а в останній третині ХІХ ст. почав інтенсивно досліджуватися зарубіжними соціологами і соціальними психологами.

Загальною властивістю цих підходів є те, що в них зроблено спроби визначення сутнісних характеристик соціалізації, виділено основні структурні компоненти, запропоновано підходи до типології й періодизації процесу соціального розвитку особистості, розглянуто особливості соціалізації окремих професійних категорій, соціальних спільнот та вікових груп.

Аналізуючи теоретико-методологічні засади дослідження проблеми соціалізації особистості, слід зазначити, що серед надзвичайно великої кількості теорій і концепцій соціалізації особливої уваги заслуговують декілька теоретичних положень і наукових гіпотез. А саме:

1. Концепція сутності людської природи як єдності її біологічного і соціального компонентів. Прихильники такого підходу (М. Рьюіз, Ч. Меррей, Р. Хернстейн та ін.) посиляються на дані сучасної соціобіології, яка посилено розвивається на Заході з 1975 року, коли її засновник Е. Уїлсон опублікував книгу «Соціобіологія: новий синтез». Відмінності у визначенні співвідношення зазначених компонентів і субстанціональної пріоритетності визначили як напрямки досліджень, так і виділення змістовно-суттєвих характеристик соціалізації.

2. Концепція соціальної і діяльнісної сутності людини, її визначення комплексом суспільних відносин (К. Маркс, Ф. Енгельс). За цією концепцією, люди у процесі діяльності і через неї змінюють як зовнішні умови свого буття, так і самих себе. Соціальне середовище, що формує людину, одночасно виступає й умовою, і результатом її діяльності. Свідомість людини та її діяльність перебувають у взаємообумовленій єдності. «Сутність людини, – стверджував Маркс, – не є абстракт, притаманний окремому індивіду. У своїй дійсності вона є сукупністю усіх суспільних відносин» [10,89]. Для К. Маркса «людська сутність і є істинна спільність людей», що передбачає невичерпну багатоманітність конкретних типів соціальності і способів спілкування людей. У подальшому розвитку зарубіжної філософської думки сутність особистості та процесу її соціалізації стали предметом аналізу у багатьох концепціях.

3. Психоаналітична концепція тримірності структури особистості, зв'язана із структурою психіки: «Ід» (несвідомі, ірраціональні реакції та імпульси), «Его» – розумовий рівень, організаційне начало особистості, «Супер-его» (продукт культури, комплекс моральних рис і норм поведінки). Становлення особистості постає результатом розв'язання протиріч «Ід» і «Супер-его» [17, 56]. У рамках цієї концепції досліджуються системи психофізіологічних і соціальних механізмів соціалізаційного процесу (П. Бергер, Т. Лукман – інтерналізація, об'єктивація, екстерналізація;

Т. Парсонс – інтеріоризація, соціальна адаптація; Г. Тард – наслідування, опозиція, адаптація; З. Фрейд, Е. Фромм – ідентифікація, витіснення, сублімація, регресія, проекція, раціоналізація, реактивна освіта тощо) [18, 448–464].

4. Характеристика соціалізації як процесу передавання соціально-культурного досвіду від покоління до покоління, забезпечення соціальної рівноваги, необхідної передумови відтворення суспільного життя. Найбільш характерними є виділення у цьому процесі «розвитку свідомого життя і створення людської особистості» як основної функції суспільства (Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, Г. Спенсер); розгляд соціалізації як безупинного процесу і результату взаємодії індивіда і навколишнього соціального середовища (П. Сорокін); пояснення соціального розвитку за допомогою освоєння соціальних ролей [15, 398].

5. Виділення певних соціальних інститутів як основних елементів соціалізації, що забезпечують «стилізацію», трансляцію і контроль форм людської поведінки, та їхня характеристика: сім'ї (Е. Дюркгейм, О. Конт, П. Сорокін), економіки (М. Вебер, К. Маркс, Ф. Енгельс), виховання і освіти (П. Бергер, Т. Лукман), професійного середовища (Е. Дюркгейм, П. Сорокін) тощо. Зазначені інститути, на думку Г. Спенсера, як механізми самоорганізації спільної діяльності людей, забезпечують перетворення асоціальної за своєю природою людини в соціальну істоту. Розглядаються проблеми результативності соціалізації: концепції соціального «нормального типу» (Г. Зіммель), аномії (Е. Дюркгейм, Р. Мертон), десоціалізації (Н. Смелзер). Так, соціалізована особистість, за визначенням Е. Дюркгейма, це особистість, яка наділена вмінням придушувати індивідуальні інтереси в ім'я суспільних, а виховання є методичною соціалізацією молодого покоління [15, 276; 19, 133; 11, 299–313].

6. Характеристика соціалізації з позиції тривалості і стадійності перебігу, виділення її основних етапів, «життєвих циклів» (Р. Бенедикт, Дж. Мід, З. Фрейд, Е. Еріксон), також на засадах концепцій соціальної стратифікації, соціальної мобільності і соціокультурної динаміки (П. Сорокін); виділення й дослідження низки факторів, що впливають на особистість у процесі соціалізації (Ф. Гіддінгс – природно-біологічні, П. Сорокін – космічно-географічні, біо-фізіологічні, психологічні) [5, 5–18].

7. Концепція поведінки людини як «суспільно орієнтованих дій», яка розкривається через: а) осмислену орієнтованість на очікування суспільства, б) цілерациональність, в) суб'єктивно цілеспрямовану смислову орієнтацію індивідів (М. Вебер) та виділення основних форм поведінки, притаманних людині – дозволених, потрібних, рекомендованих (П. Сорокін) [3, 491–507].

8. Визначення суперечливості характеру функціонування процесу соціалізації як форми і способу соціального розвитку індивіда, регулювання і примусу, обмеження особистісного розвитку (Е. Дюркгейм, З. Фрейд, Е. Фромм) на підставі положень про необхідну взаємообумовленість змісту, засобів, форм і методів соціалізаційного впливу та рівня психофізіологічного розвитку особистості. Так, наприклад, за ствердженням Г. Спенсера, «ніяке вчення і ніяка політика не можуть прискорити процес соціального розвитку щодо норми, яка обмежена швидкістю органічних змін людських істот» [7, 256–304].

Здійснений нами аналіз трактування категорії соціалізації у різноманітних лексикографічних джерелах дав змогу виокремити найістотніші її ознаки, які формують дефініцію:

- тип соціального процесу;
- процес засвоєння цінностей, норм, правил;
- оволодіння соціальними ролями і функціями;
- оволодіння знаннями, навичками соціальної поведінки, соціальної дії, взаємодії;

- засвоєння правил взаємодії у соціальних відносинах;
- вироблення соціальних ціннісних орієнтацій;
- оволодіння системою механізмів, форм і методів функціонування особистості в суспільстві;
- у сукупності – це процес становлення людини як особистості, здатної здійснювати життєдіяльність у суспільстві.

Аналіз концепцій і теорій соціалізації особистості дає можливість відзначити, що концептуальні положення, підходи та ідеї зарубіжних дослідників зробили вагомий внесок у розробку й дослідження проблем соціалізації, сприяли їх становленню як самостійного наукового напрямку.

Згідно з теорією Гессена, процес соціалізації містить три основні етапи:

1. Дошкільний період (період довільного розвитку), де переважає ігрова діяльність дитини. Процес соціалізації залежить здебільшого від сім'ї та взаємовідносин в системі «батьки – діти».

2. Шкільний період (період активного пізнання законів і вимог життя). Процес соціалізації у цей період залежить здебільшого від діяльності навчально-виховного закладу та оточення дитини.

3. Пост-шкільний період (період завершення формування особистості, що характеризується інтенсивною самоосвітою, самовдосконаленням, сформованістю позиції та світогляду особистості). Процес соціалізації у цей період залежить від усвідомлення власного «Я» та оточення особистості.

У формуванні світогляду особистості важливу роль відіграє соціальне і культурне середовище, яке оточує дитину, а також особливе значення його для усіх дітей із раннього віку, а не тільки на третьому ступені розвитку.

Відомий французький учений Г. Тард трактує процес соціалізації як включення індивіда в націю, у народ. Суспільство Г. Тард характеризує як групу людей, однаково вихованих, що взаємовпливають одне на одного. Соціалізація розуміється ним як «багатобічна одноманітність, до якої йде суспільство» [16, 66].

Соціальні основи соціалізації особистості та цього процесу розглянуті у публікаціях Н. Смелзера. Автор наголошує, що для успішної соціалізації необхідна дія трьох чинників: 1) очікування; 2) зміни поведінки; 3) прагнення відповідати цим очікуванням.

Процес формування особистості, на його думку, відбувається на трьох різних стадіях: 1) стадії наслідування і копіювання дітьми поведінки дорослих;

2) ігрової стадії, коли діти усвідомлюють поведінку як виконання ролі;

3) стадії групових ігор, на якій діти навчаються розуміти, що від них очікують групи людей [15, 534].

Соціальна сутність особистості розкрита у працях М. Вебера і Є. Дюркгейма, зокрема, науковцями були розроблені концепції освіти як соціального феномену. Для вивчення проблем соціалізації велике значення має обґрунтоване М. Вебером розуміння соціальної поведінки, соціальної дії і взаємодії. М. Вебер, пояснюючи поведінку людини, коли суб'єктивно осмислені дії індивіда співвідносяться з поведінкою інших людей, вводить поняття «суспільно орієнтованих дій». Ці дії припускають суб'єктивну мотивацію індивіда або групи й осмислену орієнтованість на інших. У своїх дослідженнях стосунків людини і суспільства Є. Дюркгейм неодноразово звертався до питань виховання молодшого покоління, під якими він фактично мав на увазі соціалізацію, практично не розводячи цей термін. Є. Дюркгейм розумів під вихованням «постійне випробовування дитини тиском соціального середовища, що прагне сформулювати його за своїм зразком і має своїми представниками і посередниками батьків і вчителів». Зміст позиції Є. Дюркгейма зводиться до визнання

пріоритету суспільства у формуванні особистості, а сам процес соціалізації – до адаптації людини у суспільстві, яке формує її відповідно до своєї культури [6, 12–13].

Розмаїття концепцій у визначенні сутності соціалізації, що існує у вітчизняній науковій літературі, дає можливість здійснити їх класифікацію за різними ознаками.

Філософський підхід В. Москаленко до проблеми соціалізації особистості відзначається тим, що вона визначає поняття соціалізації особистості як процес взаємодії індивіда і суспільства на підставі предметно-перетворювальної діяльності індивіда, наслідком чого є конкретно-історична форма його соціальності [12, 189].

Представник соціологічної думки Ян Щепанський визначає соціалізацію як цілісність усіх впливів соціального та культурного середовища, що спонтанно вчать індивіда адаптуватися до структури певних конкретних соціальних груп та звичаїв, зразків поведінки.

Культурологічна концепція розглядає соціалізацію з позиції засвоєння індивідом культури суспільства, у якому формується особистість. При цьому культура є передумовою, кінцевою метою і результатом соціалізації, своєрідним механізмом трансляції духовної культури від покоління до покоління. У змістовному плані соціалізація визначається як процес засвоєння знань і навичок, необхідних людині для того, щоб стати членом суспільства, адекватно діяти і взаємодіяти зі своїм соціокультурним оточенням, сформувати свій спосіб життя.

Реалізація культурологічного підходу забезпечує входження дитини у світ культури, що передбачає засвоєння нею духовно-культурних надбань людства, дає можливість використовувати особистісний потенціал, залучати дітей до власної життєтворчості, формувати почуття причетності дитини до певної культури. Зорієнтований на культурні зразки, педагогічний процес дошкільного навчального закладу, в основі якого – соціокультурний зміст, діалогічна взаємодія між однолітками та дорослими як партнерами, обмін цінностями, культурна ідентифікація, творча самореалізація кожної особистості, сприяє розумінню соціалізації як процесу прилучення дитини до культури суспільства [14, 18–22].

У соціальній психології соціалізація особистості практично ототожнюється із соціальною адаптацією в широкому її розумінні. Соціальна адаптація є інтегративним показником стану людини, який віддзеркалює її можливості виконувати певні біосоціальні функції: адекватне сприйняття соціальної дійсності і власного організму; адекватну систему взаємин і стосунків з оточенням; спроможність до праці, навчання, дозвілля; здатність до самообслуговування і взаємообслуговування в сім'ї та колективі; адаптивність поведінки відповідно до ролевих очікувань інших.

Аналіз теоретичних джерел із дослідженої проблеми дозволив з'ясувати, що методологічною основою для розуміння процесу соціального становлення дитини у вітчизняній психології ХХ століття стали положення теорії психічного розвитку, висунуті та обґрунтовані у працях російських учених Л. Божович, Л. Виготського Д. Ельконіна, О. Леонтьєва, М. Лісіної [2; 4; 9; 20] та ін. Вони формулювали теоретичні положення, виходячи з того, що для розуміння розвитку неможливо розглядати дитину як відокремленого індивіда, необхідно враховувати соціальну ситуацію розвитку, яка є специфічною для кожного віку і закономірно визначає спосіб життя дитини, провідну діяльність та психологічні новоутворення.

Так, на думку Л. Виготського, соціалізація – це процес засвоєння індивідом суспільного досвіду, культурних надбань суспільства (культурно-історична концепція розвитку людини). Науковець вказує на те, що соціалізація близька до «окультурення», тобто засвоєння соціального досвіду дитини проходить під час взаємодії з людьми – носіями цього досвіду.

Л. Виготський наголошував на тому, що досвід, якого набуває дитина, переробляється і повертається в культуру через її певні індивідуальні досягнення. Учений заперечував розуміння стосунків соціального й індивідуального як ворожих, коли соціальне витісняє природне, зумовлюючи «окультурення» індивіда [4, 123].

Основою розвитку особистості, за твердженням О. Асмолова, є процес соціалізації та виховання в конкретній соціально-історичній системі координат епохи. У процесі діяльності у структурі відносин виникають системні якості людини, що характеризуються особистісним значенням, соціальні норми, цінності, ідеали, які стають «безособистісними передумовами» її розвитку. Дитина індивідуалізується та намагається зробити самостійний вибір того способу життя, який визначає її подальший розвиток у структурі суспільних відносин. Тобто, відбувається засвоєння культурних надбань людства заради свідомого оволодіння способом власного життя [1, 161–162].

Відомий український психолог Г. Костюк визначав: «Розвиток — безперервний процес, що виявляється у кількісних змінах людської істоти, тобто збільшення одних і зменшення інших ознак (фізичних, фізіологічних, психічних тощо). Однак він не зводиться до кількісних змін, до зростання того, що вже є, а включає «перерви безперервності», тобто якісні зміни. Кількісні зміни зумовлюють виникнення нових якостей, тобто ознак, властивостей, які утворюються в ході самого розвитку і зникнення старих» [8, 304].

На думку А. Петровського, розвиток особистості – це закономірна зміна фаз адаптації, індивідуалізації та інтеграції. Процес соціального розвитку особистості, за твердженням ученого, є об'єднанням двох моделей: перша – описує фази розвитку особистості при входженні до нової референтної групи, друга – періоди вікового розвитку особистості [13, 15–30]. А. Петровський виділив три фази соціального становлення людини - адаптацію, індивідуалізацію.

Результати дослідження І. Рогальської підтверджують необхідність проектування соціально-педагогічного супроводу соціалізації особистості у дошкільному дитинстві. Соціально-педагогічний супровід соціалізації передбачає рух разом із дитиною, поруч із нею, тому акцент ставиться на створенні соціального простору дитинства, що зумовлює процес соціалізації особистості дитини. [14, 28].

Педагогічні концепції, як правило, трактують соціалізацію у тісній взаємодії із процесом виховання та визначають соціально-педагогічні механізми соціалізації, що вказують на зміст і методи виховання. Соціалізація забезпечує входження людини у соціальні спільноти і колективи, комфортне співіснування в них, усупільнення її діяльності, способу життя і думок, що забезпечує формування особистості як представника певних соціальних спільнот і груп, соціальних прошарків. Дослідники проблеми соціалізації дитини, говорячи про виховання особистості, мають на увазі, насамперед, формування готовності до реалізації індивідом сукупності соціальних ролей. При цьому сам процес освоєння цих ролей, передбачає участь кожного вихованця в діяльності і навчанні. Соціальна роль розкриває механізм засвоєння дитиною соціального досвіду.

Висновки. Отже, аналіз тлумачень сутності соціалізації особистості, що існують у концепціях і теоріях соціалізації (соціологічна, культурологічна, соціально-психологічна, педагогічна концепції) свідчить, що сутнісними ознаками соціалізації є: процес впливу соціального середовища на індивіда, передавання культурного досвіду, адаптація до соціальних умов, цілеспрямоване формування колективістських якостей.

Проте, дана стаття не висвітлює повною мірою проблему соціального розвитку особистості дошкільника. Надалі слід провести комплексний аналіз процесу

соціалізації особистості у дошкільних навчальних закладах, що окреслює перспективу нашого подальшого дослідження.

Список використаних джерел

1. Асмолов А. Г. Психология личности: Принципы общепсихологического анализа : учебник / А. Г. Асмолов. – М. : Издательство МГУ, 1990. – 367 с.
2. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте (Психологическое исследование) / Л. И. Божович. – М. : Просвещение, 1968. – 464 с.
3. Вебер М. О некоторых категориях понимающей социологии / М. Вебер // Западно-европейская социология XIX – начала XX веков. – М. : Наука, 1996. – С. 491–507.
4. Выготский Л. С. Детская психология : собр. соч. : в 6 т. / Л. С. Выготский / под ред. Д. Б. Эльконина. – М. : Педагогика, 1984. – Т 4. – 432 с.
5. Гиддингс Ф. Г. Основания социологии / Ф. Г. Гиддингс. – Л. : Наука, 1898. – 418 с.
6. Дюркгейм Е. Метод соціології / Е. Дюркгейм. – Київ; Харків, 1899. – 197 с.
7. Дюркгейм Э. Метод социологии / Э. Дюркгейм // Западно-европейская социология XIX – начала XX веков. – М., 1996. – С. 256–304.
8. Костюк Г. С. Избранные психологические труды / Г. С. Костюк. – М. : Педагогика, 1988. – 304 с.
9. Лисина М. И. Проблемы онтогенеза общения / М. И. Лисина ; Науч.-исслед. ин-т общей и педагогической психологии Акад. пед. наук СССР. – М. : Педагогика, 1986. – 144 с.
10. Марксистско-ленинская диалектика : в 8-ми кн. Кн. 1. Материалистическая диалектика как научная система / под ред. проф. А. П. Шептулина. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1983. – 295 с.
11. Мертон Р. Социальная структура и аномия / Р. Мертон // Социология преступности (Современные буржуазные теории) / пер. с франц. Е. А. Самарской ; ред. перев. М. Н. Грецкий. – Москва : Издательство «Прогресс», 1966. – С. 299–313.
12. Москаленко В. В. Социализация личности (философский аспект) / В. В. Москаленко. – Киев : Вища школа, 1986. – 200 с.
13. Петровский А. В. Проблема развития личности с позиции социальной психологии / А. В. Петровский // Вопросы психологии. – 1984. – № 4. – С. 15–30.
14. Рогальська І. П. Теоретико-методичні засади соціалізації особистості у дошкільному дитинстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / І. П. Рогальська. – Луганськ, 2009. – 43 с.
15. Смелзер Н. Социология : учебное пособие / Н. Смелзер ; пер. с англ. – М. : Феникс, 1998. – 688 с.
16. Тард Г. Социальная логика / Г. Тард ; пер. с франц. М. Цейтлин. – СПб. : Социально-психологический центр, 1996. – 554 с.
17. Фрейд З. «Я» и «Оно». Труды разных лет / З. Фрейд ; сост. А. Григорашвили ; пер. с нем. – Тбилиси : Мерани, 1991. – Кн. 1. – 398 с.
18. Функциональная теория изменения / Т. Парсонс // Американская социологическая мысль. – М., 1994. – С. 448–464.
19. Человек и общество (основы современной цивилизации) : учебная хрестоматия для средней школы. – Москва : Геликон, 1992. – 304 с.
20. Эльконин Д. Б. Детская психология / Д. Б. Эльконин. – М. : Политиздат, 1960. – 363 с.
21. Giddings G. The Theory of Socialization. – 1897. – №. 8. – P. 22.